

Logikalylyk we Taňry ynanjy

Category: Edebi makalalar, Kitapcy, Nukdaýnazar

написано kitapcy | 23 январа, 2025

Logikalylyk we Taňry ynanjy LOGIKALYLYK WE TAŇRY YNANJY

Taňrynyň barlygyny bir topar tassyklama bilen daşardan çüýretmäge çalyşýan ateistler netijede göz önünde tutan maksatlaryna ýetmänsoňlar, Taňry sözi bilen baglanyşykly logiki derňewlere (düşünje, many taýyndan analizlere) girişipdirler. Öňi bilen Taňry düşüňjesiniň sözde bir düşünje bolýandygyny we hakykylygynyň ýokdugyny ileri sürüpdirler. Ýene bu düşüňjäniň ynsan aňy tarapyndam döredilendigini, esasynda, fundamentinde-de ynsanyň sebäbini bilmeýän wakalary garşysyndaky umyt we gorkularynyň ýatandygyny bildiripdirler. Öňki bölümde bellik edilişi ýaly, ateistleriň Taňry ynanjyny rasional tapmazlygy meselä önünden gellen karar bilen garaýyşlarynyň, hatda ýalňyşdyryjy we ýykyjy bir stil ulanmalarynyň netijesidi. Taňry ynanjynyň logiki tapylmazlygy-da, edil şuna meňzeş bir ýagdaýyň netijesi bolup, dolulygyna ateistleriň ideologik şetlenmeleri bilen baglanyşyklydyr.

Öte we Taňry düşüňjesini logiki taýdan soraga çekmek bilen dinleriň Taňry ynançlaryny tankytlamaga işi biri-birinden aýry zatlardyr. Birinji ýagdaýda uniwersal (bütindünýä) bolan ýaradyjy Taňry düşüňjesi üçin her haýsy bir töwegellik ýokdur. Ýöne ikinji ýagdaýda dini düşündirişleriň bir ýere çenli tankyt edilip bilmegi mümkin bolup bilýändir. Şonuň üçin-de mundan iň zyýanly çykanda Hristiýan dini bolupdyr. Ýöne Hristiýanlygyň gapma-garşylyklary, gurluşyndaky paradokslary, gysgaça, ähli problemalary özüni baglaýar. Bularyň başga bir din üçin umumlaşmagy gürrüň obýekti bolmaly däldir.

Logiki bolmak zerurlygy strukturasynda, gurluşynda paradoks saklaýan sistemalaryň bir problemasydyr. Şonuň üçin hristianlaryň köpüsi teslis (Taňrynyň üçe çykarylmagy), waftiz (ilkinji günäni aýyrmak we hristianlaşmak işi), enkarnasion (ölmüden soňra direliş), asly günä we çarmyh (günälini

öldürmek üçin çüýlenýän haç şekilindäki dar agajy) ýaly meselelerde logikaly açyklama, düşündirme getirmegiň kynlygyny bilýändirler. Bu sebäpli Hristian dünýäsinde logika bilen ynanç arasynda bir konfliktiň orta çykmagy gaçynylmaz bolupdyr. Ýöne bu konfliktiň Yslamda-da bardygyny sözlemek, ony tanamazlyk we bilmezlik bilen meñzeş gymmatlykda, meñzeş bahada boljakda boljakdyr. Çünki, Yslam dininde Tañry ynanjy bilen baglanyşykly bolup, »teslise» ýa-da »enkarnasiona» meñseş bir paradoks degişli däldir. Bu ýagdaý ateist bolmagyna garamazdan, käbir günbatarly akyldarlaryň-da aýdyp geçen bir hakykatdyr. Şonuň üçin paradokslaryň (logiki gapmargarşylyklaryň) bolmaýan bir ynanç sistemasyny logiki bolmazlyk bilen günäkärlemek ýersiz we asylyz bir tassyklama bolýandyr. Her zada garamazdan, Tañry ynanmaýan adamlar bolup biler. Çünki, Oña ynanyp-ynanmazlyk işi erk bilen baglanyşyklydyr we bu meselede-de hemme kişi erkindir. Ýöne ynanmaýanlaryň Yslamyýetdäki Alla ynanjyna düşünilmegi kyn bolan ýa-da logika daşy bir nokada duş gelmeleri-de mümkin däldir. Beýle bir tassyklamada bolmalary-da ähtimal daşydyr. Bu ygtybar bilen Hristianlygyň özüne mahsus ynançlary taýyndan orta çykan ynanç-logika konflikti Yslamyýet üçin geçerli bolýan däldir. Yslam dünýäsinde Tañry ynanjynyň logiki taýdan tankydyny edip bilmeýän we bu nokatda Hristianlyk üçin gün tertibine getirilen tankytlary gaýtalaýan käbir ateistler strategiýany üýtgedip, psihologik terminlere sygynypdyrlar. Bir manyda Tañry ynanjynyň esasynda ýatýandygyny tassyk eden meselelerini gün tertibine getiripdirler. Ýokarda beýan edilişi ýaly, bular-da gorky we umyt ýaly ynsanyň ruhy haly bilen baglanyşykly ýagdaýlardyr.

Munuň bilen birlikde, etik (ahlaky), estetik we dini gymmatlyklary »gorky ýa-da umyt» ýaly psihologik tejribeler bilen düşündirmek modern bir ynsanyň edip bilmejek primitiw bir hereketi bolsa gerekdir. Çünki, bu hili zatlar zaman üsti bolan we ähli zamanlara bolşy ýaly ähli ynsanlara ýüzkenilýän gymmatlyklardyr. Tersine bolsady, şu wagt geň galyp okaýan taryhy eserlerimiz bolmazdy.

Gürrüňi edilýän protestler, garşylyklar, dogrusy, asyrlardyr

gaýtalanýan we her pursatda ynanýanlaryň garşysyna goýlan täsirli, şeýle bolşy ýaly-da, içi boş düşüňjelerdir. Eger ynsan bir topar umyt we gorkular sebäpli Taňry ideýasyny döreden bolsa, ýene şol adamyň meňzeş motiwler bilen ynançsyzlygy döredendigini-de aýtmak mümkindir. Bu ýagdaýda ynançsyzlyk wakasy-da emelilik köteklemesi bilen garşy-garşa boljakdyr. Şeýlelikde, şular ýaly garaýşyň ynanç meselesini çyn, hakyky hökmünde düşüňmedigi we esasy faktorlaryny bilmeýänligi-de düşüňklidir.

Tebigy hadysalar garşysyndaky ynsanyň özüni alyp barşy, hereketi, umyt we gorkularyny dinden artyk esasyda, ylym bilen baglanyşykly bolan zatlardyr. Tebigatda Taňra ynansyn ýa-da ynanmasyn, näme-de bolsa, hemme kişiniň bir şekilde täsirlenen ýa-da duýgulan hadysalary bolup geçýändir. Her iki tarapda käbir bolup geçýän zatlara begenýär ýa-da gorka gaplanýar. Ýöne bularyň hemmesi bu hili bolup geçýän wakalaryň netijeleri bilen baglanyşykly zatlardyr. Şonuň üçin şeýle problema ynsanyň hötdesinden gelmegi gerek bolan ortaça, umumy problemasydyr.

Tebigatda bolup geçýän we adamlary birnäçe hurafa (dine soňra giren boş ynanç), salgyma kowalaşma, çüýrük we batyl ynançlara äkidýän zatlar ylmyň çözmegi gerek meselesidir. Aslynda, bu hili zatlar bilen ylym ýaly, Yslamyýet hem dikleşýär. Hurafalar diniň getirjek bolýan we her pursatda täzelän täk, bir Taňry ynanjyna zyýan berýär, ynsan aňynyň kirlenmegine ýol açýar. Bular kä wagtlar paganizm (köp taňryly din), käte totem (guş, haýwan, agaç, şemal we ş.m. zatlary keramatly hasaplan), ýa-da bolsa gizlin gudrata eýe bolan keramatlaşdyrylan barlyklar garşymyza çykýar. Ylmyň yza galan döwürlerinde ýaýgyn bolan bu hili zatlar gynansakda, häzirk döwürde-de dünýäniň dürli ýerlerinde häzirem dowam edýär.

Käbir ateistler adamzat taryhy hakynda gürrüň edýärkäler, dünýäniň yzda we gizlin galan ýerlerinde ýaşaýan adamlary (taýpalary) hasaba alýarlar. Bu adamlaryň ýaşaýyşyny bir şekilde taryha-da ýañzydyp ynanç dünýäsini hem şolar ýaly şekilde suratlandyrmaga çalyşýarlar. Elbetde, bu hili işleriň (derňewleriň) adamzat taryhyna şöhle tutjakdygy şübhesizdir.

Ýöne muň ýany bilen ýalňyş ýagdaý görkezilendir. Bu şeýle: Olar (ateistler) ylym we medeniýetde öňe giden ýagdaýda milliardlarça adamyň ynanjyny, medeniýetini we dini gymmatlyklaryny (monoteistik tradisiýany) ylmy (!) maglumat hökmünde piňine-de alman, taryha-da şol nukdaýnazardan seredenoklar. Bu ýerde ylmyň, aýratyn hem antropologik işleriň ideologiýalara gurban edilendigini, ylmy derňewlerde nähili tarapdar we saýlap seçiji hereket edilendigini görmek mümkindir.

Adaty bir adamyň tomlap-tomlap kitap okamagyna gerek ýok, sebäbi ol öz pähimi we logikasy bilen daş-töweregine seredip göz-açyp ýummanka Taňrynyň barlygyny ykrar edip bilýär. Hatda ykrar etmegi üçin, belkäm filosofik ýa-da teologik subutnamalara mätäç bolmasa gerek. Eger özüni öz içindäki tebigy meýillilige garşy çykmaga itermese we red etmek üçin aýratyn bir güýç sarp etmese, ol kişi Taňra bolan söýgüsini we haýranlygyny gizläbem durmaz. Bu tebigy meýil we sarsmaz kanagaty adamyň gündelik durmuşyna we beýleki barlyklar bilen baglanyşygyna-da täsir eder. Dünýäniň her ýerinde şeýle ýagdaý bilen garşylaşýanlar mümkin köpdür. Şeýle hem bu taryh boýunça-da şeýle bolupdyr. Bularyň ählisini bir aýakdan sürmek adamyň öz tebigaty bilen göreşmegi we öz-özünü ýalana çykarmagy bilen deň derejedäki ýaly bir zatdyr.

Hemme zat bir ýana, adam näme üçin pozitiwisteriň tassyklaýyşlary ýaly, hakykatda bar bolmadyk zady subut etmäge we oňa ynanjak bolsun! Şeýle hem bar bolmaýan bir zadyň adamyň aklyna gelmegi (içinde döremegi) we aňynda ýer almagy logiki taýdan mümkinmidir? Bir pursatda şeýle ýagdaý mümkin bolsa-da (ýagny bir zadyň hyýaly bolup pikirlenmegi mümkinçiligiň daşynda bolmasa-da) munuň Taňrynyň ýerini tutmagy mümkinmidir? Ynsan adaty belli bir barlyk ýaly Taňryny aňynda emele getirip bilmez. Diňe onuň barlygyny we beýikligini ykrar edip, düşünişip, akyl ýetirer. Şeýle hem hakyky bolmadyk zadyň müňlerçe ýyldan bäri millionlarça adam tarapyndan kabul edilmegi, aňlarda we kalplarda ýer almagy biraz geň galdyryjy dälmidir? Köp sanly adamyň ýalňyşmagy ýa-da ýalňyş bolan bir meselede asyrlar boýy tutanýerli pikirlenip bilmekleri bolup

biljek zatmy?

Taňrynyň barlygy meselesinde ellerindäki tassyklamalarynyň bir-birinden netijesiz galýandygyny gören ateistler soňky bir zarbasyny urup, heran haçan, her wagt onuň bilinmejekdigini, kesgitlenmejekdigini we Taňry hakynda gürrüň etmejekdiklerini aýdýarlar. Şonuň üçin ynanýanlary Taňry düşünjesi hakynda esassyzlyk bilen, bulam-bujarlyga düşmek bilen, käte-de maglumatyň ýokdugy bilen kötekläpdirler. Ýöne ateistleriň bu hili tassyklamalary hem filosofik polemikalaryň aňyrsyna geçmändir, ynanýan adamlar üçin bolsa, hiç bir täsiri bolmandyr. Şeýle hem bu garşylyklar ýene filosofik nukdaýnazardan örän çynlakaý garşylyklara sezewar bolupdyr we çüýredilipdir.

Ateistleriň tassyklaýşy ýaly, Taňra ynanýan kişiler Onuň näme bolýandygy meselesinde hiç habarsyz däldirler. Aýratynlyklary, esasy boýunça Taňrynyň biziň özümüz tarapymyzdan doly derejede aňlanylmaýşy Alla hakynda habarsyz bolýandygymyz ýa-da hiç zat aýdyp bilmeýändigimiz manysynda gelenok. Elbetde, Taňry bilen ynsan arasyndaky habar görnüşi, adamyň ýanyoldaşy bilen, çagasy bilen, maşyny bilen, töweregi bilen ýa-da bile bolýan iş ýoldaşlary bilen bile bolýan gatnaşyklary ýaly habar alyp bolmaz. Ikinjiden ynsanyň gürrüňdeşi ýene özi ýaly bolan, bilýän şertlerinde ýaşaýan we dürli görnüşlerdäki barlykdyr. Birinji ýagdaýda bolsa, ynsanyň söhbetdeşi özüne meňzemeýän, töweregindäki her haýsy bir predmet ýaly bolmadyk bir Beýiklikdir. Şonuň üçin ynanýan kişi muny şeýle bilýär we aňynda, pikirlerinde jemläp ybadatyny kylýar we duýgularyny dile getirýär.

Taňrynyň aýratynlyklary, esasy ynsan tarapyndan pikirlenilen wagtynda aňynda birnäçe kynçylyklaryň döremegi ähtimal. Ýöne logikaly we akyly adamyň nämäniň nähili bolmalydygyny gowy bilmegi gerek. Aýratyn hem, gürrüňi edilýän barlygy Taňry bolanda Allanyň nähili bolup biljekdigini ýa-da näme bolmaýandygyny (bolmagy gerekdigini) akyl süzgüjinden geçirmegi gerekdir. Şeýle hem ynanýan her kişi Taňrynyň ähli ajaýyplyklaryny, gzelliklerini we kämilliklerini şahsyýetinde jemleýändigini, munuň tersine ähli nogsanlyklardan we

kemçiliklerden uzak bolýandygyny örän gowy bilýär. Akyl, logika we din taýdan hem şeýle bolmagy gerekdigini bilýändir. Aslynda, başga hili bir Taňrylyk ýagdaýynyň bolmagyda mümkin däldir. Ýagdaý şeýlekä, ynsan aňynda Taňry düşünjesi bilen baglanyşykly bolan haýsydyr bir garyşyklyga ýa-da şübhä ýer galýan däldir. Ateistlerden gelen garşylyklar hem manysyz we boş aýdylan zatlar hökmünde red ediler.

Taňrynyň barlygy has öňde beýan edişimiz ýaly, ol hemme zatdan öňürti ynanç meselesidir. Bu bir habar, maglumat problemasy däldir. Bu nukdaýnazardan bakylanda, Onuň aýratynlygy esasy baglanyşykly habar ýetmezçiligimizi ynanç hadysasyny özüne çekiji eden elementler hökmünde görmek mümkindir. Bu ýerde anomal (normal bolmaýan) bolan zat hökmünde ynanýan adaman Taňry hakynda sorag soralyňarka ondan göýä öz dünýämizde ýaşayan her haýsy bir barlykdan söz etmegini ýa-da şol bir şekilde gürrüň etmegine garaşmak mümkin. Bu hem ol kişä edilýän garşylyk ýaly bir zatdyr. Aslynda, ol kişi şeýle eden ýagdaýynda (ýagny Taňry aýratyn, esas taýdan bir predmete, zada meňzedilende) Taňry Taňrylykdan çykýandy. Aýratyn hem, näme üçin beýle edilýändigini sorayan hem ýene ateistiň özidir.

Hristiýan dünýäsine ateizmiň aňsatlyk bilen ornaşmagy esasynda buthananyň ýowuz pozisiýasynyň ýany bilen adamlara berlen Taňry habarynyň Ata we ogul ýaly ynsan şekilleri bilen düşündirilmegi ýatyr. Munuň üçin olara logiki taýdan jogap berip bilmeýän soraglary sorayarlar birnäçe gezek psihologik analizler bilen ynançlarynyň fundamentleri aňsatlyk bilen orta çykarylypdyr. Şeýle-de bolsa, ylahy dinleriň esasy emele getiren (aýratyn hem Yslam dininde öň plana çykan) aşa üstün Taňry ynanjy her hili şekiliň we simwolyň aňyrsynda düşünilmegi aňsat bir ýaradyjy düşünjesi bilen baglanyşykly gurlandyr. Bu nukdaýnazarda ateistlere ýalanlama meselesinde artyk bir şans galýan däldir.

Şübhesiz Taňry hakynda gürrüň etmek ýa-da pikir ýöretmek adaty zat ýaly däldir. Şeýle-de Taňry hem ynsanlaryň garşylaşan bu kynçylygyny bilýär. Bu motiw sebäpli bolsa gerek, ugradan Gurhanynda ynsana ýüzlenýän dili bilen ýüzlenip, örän bol

simwolik aňlatmalara ýer beripdir we akyl ýetirmäge aňsatlaşdyrjak meňzetmeleri hem getiripdir.

Ynsan Taňry hakynda pikirlenýärkä akyl düşüňjeleri ulanmagy we Onuň esasy bilen baglanyşykly birnäçe meňzetmelerde bolmagy gutulgysyzydyr. Ýöne ynsanyň üns bermegi gerek bolan şýleräk bir ýagdaýy bar. Ol hem şýle etmek bilen Taňrynyň hakykatdan şýledigini pikirlenmegiň dogry däldigidir.

Taňrynyň ynsan aňy tarapyndan doly manyda bilinmegi diýmek onuň ynsan tarapyndan özleşdirilmegi bilen meňzeş mana geljekdir. Bir adamyň gündelik durmuşynda ulanylan galamyny, kitabyňy, ýazgy maşinkasyny, radio-telewizoryny, kompýuterini bilmegi we töwerekleýin olaryň syrlaryna belet bolmagy mümkindir. Ýöne Taňry düşüňjesi bir ynsanyň çäkli bolan aklyna sygmajak derejede giň bolup, düşüňiljek derejede hem kiçi däldir. Ynsan heniz öz dünýäsiniň bilim-maglumatyny bilmeýşi, öwrenmeýşi ýaly, asyrlardyr synlaýan asmanynyň göz gamaşdyryjy ägirtligini we ýyldyzlar äleminiň syrlaryny aňlajak derejede däldir. Onsoň Älemiň ýaradyjysyny nädip bilsin?

Ynsandaky Taňry ylmynyň serhetleri bilen birlikde bir zady aňlamakda örän kiçidir. Ýöne fizika aňyrsy bir barlygy bilmek manyda biziň onuň bilen baglanyşykly düşüňjämiz we bu çäkde emele gelen ägirt uly duýgy we pikir-oýumyz az görülmejek derejede uludyr. Eger Tanryny şekiline we häsiýetlerine, aýratynlyklaryna bolan garaýşymyzy (hatamyzy) bir ýana goýup, iň azyndan Onuň biziň ýaly bolmaýandygyny pikirlenip şony hem kabul edip bilsek, aňymyzdaky örän köp kynçylygmyzy ýeňip geçmegimiz ahmal. Dogrusy ateistleriň hem indi möminleriň beýle material barlyga ynanmaýandyklaryny düşüňýärler. Ters ýagdaýda garaşmalary boşun çykýandyr. Netijäniň şýle bolmagy ne ynanýan adamlaryň peýdasyna, ne-de Taňrynyň barlygy bilen baglanyşykly erk gowşaklygydyr. Adamlaryň Taňra ynanmagyny dowam etjekdigi ýaly, Taňry hem soňsuz şekilde barlygyny dowam etjekdir. Ateistleriň inkär etmegi ýa-da onuň biz tarapdan doly düşüňmeýşimiz Taňrynyň barlygy hakyndaky ýagdaýy üýtgedip bilmez.

Aýdyn TOPALOGLY Edebi makalalar